

ΣΤ'.
ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ

Ἑρμηνεία τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς μας.

Ἐν μικρᾷ πραγματείᾳ, ἣτις ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἀρχεῖον τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν», τόμ. 13, τευχ. Β, 1933, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μας»¹ ὁρμώμενοι ἀπὸ τῶν ἱστορικῶν ἐρευνῶν τοῦ Κ. Breyssig προσεπαθήσαμεν νὰ κατασκευάσωμεν τὴν πνευματικὴν εἰκόνα τῆς ἱστορικῆς περιόδου, ἐν τῇ ὁποίᾳ ζῶμεν. Σύγκρισις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας, τῆς Ρωμαϊκῆς καὶ τῆς νεωτέρας Εὐρωπαϊκῆς κάμνει λίαν πιθανὴν τὴν ἐκδοχὴν, ὅτι ἡ ἱστορία διαγράφει,—ἵνα εἴπωμεν γεωμετρικῶς—, οὐχὶ εὐθεῖαν γραμμὴν ἀλλὰ κύκλους ἢ ἐλλείψεις ἐπαλλήλους. Ὅθεν οὐδέποτε μὲν ἐπανέρχονται οἱ λαοὶ ὅλως εἰς τὴν αὐτὴν ψυχικὴν κατάστασιν καὶ τὰς αὐτὰς ἐκδηλώσεις αὐτῆς, πάντοτε ὁμως ὑπάρχει ὁμοιότης κατὰ οὐσιώδη καὶ ἀντιστοιχία ἱστορικῶν περιόδων. Ἀναγεννᾶται δηλαδὴ κατὰ περιόδους ὁ αὐτὸς τρόπου τινὰ σκελετός, ἀλλὰ περιβεβλημένος μὲ νέας σάρκας καὶ νέον αἷμα. Τὰ κατὰ τὴν γένεσιν ὁμως τῆς ἱστορίας θὰ διασαφήσωμεν καὶ κατωτέρω.

Ἐκ τῆς συγκρίσεως ταύτης προκύπτει, ὅτι ἡ ἱστορικὴ περίοδος, ἣν ἡμεῖς διανύομεν, ὁμοιάζει πολὺ καὶ εἶναι ἀντίστοιχος πρὸς τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ἱστορίας τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς. Ἐπαρκῶς δὲ κυροῦσι τὴν γνώμην ταύτην, ὡς νομίζομεν, τὰ ἐν τῇ εἰρημένῃ πραγματείᾳ ἐκτιθέμενα γεγονότα.

Ἐπανερχόμεθα νῦν εἰς τὴν πραγματείαν ἡμῶν ταύτην, ἵνα συμπληρώσωμεν αὐτήν, οὔσαν κυρίως περιγραφικὴν, διὰ βα-

1. Ἀνεδημοσιεύθη δ' αὕτη ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἐκπαιδευτικὰ χρονικά», ἔτος Α', τευχ. Β, Σεπτ. 1933.

θυτέρας ἑρμηνείας τῆς νῦν κρατούσης ἐν τῇ πεπολιτισμένη ἀνθρώπότητι πνευματικῆς κατάστασεως, ἐμμέσως δὲ καὶ τῆς κατὰ τὰς ἀντιστοιχοὺς περιόδους τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς ἱστορίας.

Ἡ περὶ ψυχολογικῶν τύπων διδασκαλία τοῦ Γιούγκ κατὰ πρῶτον λόγον, κατὰ δεῦτερον δὲ καὶ ἡ τοῦ Κρέτσεμερ, εἶναι ἡ σημαντικώτερα ἀφετηρία τῆς ἑρμηνείας ταύτης.

Ἄλλὰ πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς αὐτήν, ἀναγκαῖον κρίνομεν νὰ εἴπωμεν, τί ἐννοοῦμεν λέγοντες «τὸ πνεῦμα ἐποχῆς τινος».

α) **Τί σημαίνει καὶ πῶς γεννᾶται
«Τὸ πνεῦμα ἐποχῆς τινος»:**

Λέγοντες «τὸ πνεῦμα ἐποχῆς τινος» ἐννοοῦμεν τὴν κατὰ μέσον ὄρον πνευματικὴν κατάστασιν τῶν κατ' αὐτὴν ζώντων ἀνθρώπων τὸν τρόπον δηλαδή, καθ' ὃν οὗτοι κατὰ μέσον ὄρον διανοοῦνται, συναισθάνονται, πράττουν, ἐν γένει διάγουσιν τὸν βίον.

Οὐσία τις καθ' ἑαυτήν, ἣν θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὀνομάσῃ οὕτω, δὲν ὑπάρχει.

Παράγεται δὲ ἐκάστοτε ἡ κατὰ μέσον ὄρον πνευματικὴ κατάσταση, δηλαδή τὸ πνεῦμα ἐποχῆς τινος, ἐκ τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν ἀνθρώπων, εἴτε συνειδητῶς γίνεται αὕτη, οἷον διὰ τῆς διδασκαλίας, εἴτε ἀσυνειδήτως, καθ' ὑποβολήν, οἷον εἶναι ἡ μίμησις κ.τ.τ. Τοιαύτην ἐπίδρασιν ἀσκοῦν ἐπὶ πάντων τῶν ἀνθρώπων ἀπ' αὐτῆς τῆς νηπιακῆς ἡλικίας οἱ πρεσβύτεροι, οἵτινες καὶ αὗτοι παρομοίαν ὑπέστησαν ἐπιρροὴν καὶ οὕτω καθεξῆς. Πρόσωπα δὲ ἐξαιρέτως ἰσχυρὰν ἔχοντες ψυχικὴν τινα λειτουργίαν, ὡς εἶκός, ἀσκοῦσιν ἰσχυροτέραν ἐπιρροὴν καὶ πολλάκις γίνονται οἱ εἰσηγηταὶ νέων ἱστορικῶν περιόδων.

Τῆς ἀλληλεπιδράσεως δὲ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ἐν γένει αἰτία εἶναι αἱ ψυχικαὶ αὐτῶν διαφοραὶ καὶ ἡ παρ' ἐκάστῳ ἀνισότης τῆς δυνάμεως τῶν ψυχικῶν τάσεων καὶ λειτουργιῶν.

Τὴν γένεσιν τῆς ἱστορίας ἢ, ὡς δυνάμεθα νῦν νὰ λέγωμεν, τοῦ πνεύματος τοῦ κρατοῦντος ἐν ἐκάστη ἱστορικῇ περιόδῳ, δυνάμεθα ἀκριβέστερον νὰ νοησώμεν ὡς ἑξῆς: Αἱ δύο κύριαι τάσεις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἡ πρὸς τὰ ἔξω δηλαδὴ καὶ ἡ πρὸς τὰ ἔνδον, καὶ αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι οὐδέποτε εἶναι ἰσοδύναμοι, συνυπάρχουν ὁμῶς πάντοτε παρὰ τὴν ἐναντιότητα. Ἔνεκα τῆς ἐναντιότητος πάντοτε ἀγωνίζονται κατ' ἀλλήλων. Ἐκ τοῦ ἀγῶνος δὲ τούτου γεννᾶται πᾶν τὸ ἀνθρώπινον. Λαμπρῶς τὸν νόμον τοῦτον ἐξέφρασεν ὁ μέγας ἐξ Ἐφέσου σοφός, ὁ Ἡράκλειτος, εἰπὼν «πόλεμος πάντων πατήρ».

Ἐὰν ὑποθέσωμεν, ὅτι ποτὲ μεγάλοι ἐνδοστρεφεῖς διὰ τῶν πνευματικῶν ¹ αὐτῶν ἔργων οὕτως ἐπέδρασαν ἐπὶ τῶν συγχρόνων, ὥστε ἡ συνειδήσις αὐτῶν νὰ στρέφεται κυρίως πρὸς τὰ ἔνδον, γεννᾶται ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἱστορικὴ περίοδος διειπομένη σαφῶς ὑπ' ἐνδοστρεφοῦς πνεύματος. Ἡ ἐνδοστρέφεια δὲ αὕτη συνήθως ἐξακολουθεῖ οἶονεὶ κατὰ κεκτημένην ταχύτητα ἐπὶ μακρὸν ἐπισχυομένη καὶ καταπιέζουσα αἰεὶ ἰσχυρότερον τὴν τάσιν τῆς συνειδήσεως εἰς τὸ στρέφεισθαι πρὸς τὰ ἔξω. Ἄλλ' ἢ πρὸς ἀπόλυτον κατοχὴν τῆς συνειδήσεως τάσις αὕτη τῆς ἐνδοστρεφείας ἀνέρχεται ποτε εἰς τὴν ὑψίστην ἀκμὴν. Τότε δὲ καὶ ἡ ἐκ τοῦ ἀσυνειδήτου ἀντίδρασις τῆς ἐξωστρεφείας ἀνέρχεται ὡσαύτως εἰς τὴν ὑψίστην ἀκμὴν. Ἡ ἀδιάλλακτος καταστάσα αὕτη ἐχθρότης τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ ἀσυνειδήτου ἐκδηλοῦται διὰ νευρασθενειῶν καὶ ἄλλων ψυχικῶν ταραχῶν ἀσθενεστέρων ἢ ἰσχυροτέρων ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐναντιότητος τῶν ψυχικῶν τάσεων καὶ λειτουργιῶν καὶ τῆς ποιότητος καὶ δυνάμεως τῶν ἀρχικῶν καταβολῶν. Ἡ νοσηρὰ αὕτη κατάστασις, φθάσασα εἰς τὰ ἄκρα, διαλύεται ἢ ἀποτόμως ἢ ἴσως καὶ βαθμηδὸν διὰ νικηφόρων οἶονεὶ ἐκ τῶν ὀπισθεν ἐφόδων τῆς κατὰ μεγίστην ὑπερβολὴν εἰς τὸ ἀσυνειδήτου καταπι-

1. Πνευματικὰ καλοῦμεν ὄχι μόνον τὰ ἐπιστημονικά, ἀλλὰ καὶ τὰ καλλιτεχνικά, τὰ θρησκευτικά κλπ. ἔργα, γενικῶς πάντα τὰ ἔργα τοῦ πολιτισμοῦ.

εσθείσης έξωστρεφείας. Ἰσχυροὶ δηλαδή συνήθως έξωστρεφεῖς γίνονται οἱ κύριοι συνειδητοὶ ἐκπρόσωποι τῆς γενικῆς δυσφορίας καὶ ἀγωνίζονται κατὰ τῆς ὑπερβολικῶς ἡυξημένης ἐνδοστρεφείας. Παράγονται δηλονότι ἔργα κύριον γνώρισμα ἔχοντα τὴν ἐξάρτησιν κυρίως ἀπὸ τῶν ἀντικειμένων. Ὁ ἀγων οὗτος θέλει ποτὲ ἐπιφέρει σχετικὴν—ἀπόλυτος οὐδέποτε εἶναι δυνατὴ—ἰσορροπίαν τῶν ἐναντίων τάσεων καὶ λειτουργιῶν. Τότε δὲ δημιουργοῦνται τὰ ἄριστα τῶν πνευματικῶν ἔργων, τὰ ὅποια συνήθως καλοῦνται κλασικά. Οὕτω π.χ. τὰ ἔργα τῆς πλαστικῆς τῆς ἀρχαίας κλασικῆς ἱστορικῆς περιόδου διακρίνονται διὰ τῆς ἰσορροπίας ἐξαρτήσεως ἀπὸ τοῦ ἀντικειμένου καὶ ἀπὸ τοῦ ὑποκειμένου. Οὐδὲν δηλαδή ἔργον πλαστικὸν τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος εἶναι ἀπλῆ ἀντιγραφή τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀντικειμένου, οἷον ἀνθρώπου τινος· ἀλλ' ὡσαύτως οὐδέποτε ἐκφράζει ἀπλῶς καὶ μόνον ὑποκειμενικὴν τινὰ κατάστασιν τείνουσαν εἰς ἀφανισμόν τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἀντικειμένου. Ἀνθρωπίνας μὲν, ἀλλ' ἐξιδανικευμένας μορφάς παρῆγεν ἡ σμίλη τῶν κλασικῶν γλυπτῶν. Οὐδέποτε δὲ πιστὰς εἰκόνας προσώπου τινός. Τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τῆς τέχνης τῆς ἀναγεννήσεως.

Ὠσαύτως τὴν ὑπ' ἰσχυροτέρας ἐνδοστρεφείας διαπνεομένην ποίησιν τοῦ Αἰσχύλου διαδέχεται ἡ κατ' ἐξοχὴν κλασικὴ τοῦ Σοφοκλέους, ἐν ἣ ὑπερέχει μὲν ἔνεκα αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως τῆς τραγωδίας ἡ ἐνδοστρέφεια, ἀλλ' οὐχὶ τόσον ἰσχυρῶς, ὅσον παρ' Αἰσχύλῳ. Ὁ δὲ τὴν ἀρχομένην παρακμὴν ἐκπροσωπῶν Εὐριπίδης κατέχεται ὑπὸ μείζονος ἢ οἱ προγενέστεροι αὐτοῦ έξωστρεφείας.

Τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα τῆς μέχρι τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἢ ἴσως μέχρι αὐτοῦ τοῦ Περικλέους περιόδου διακρίνεται ἐπίσης διὰ τῆς ἰσορροπίας σχεδὸν δυνάμεως τῆς ἐνδοστρεφείας καὶ τῆς έξωστρεφείας· ἐνῶ ἀπὸ τοῦ Περικλέους καὶ ἐξῆς βραδύως ἐπαυξάνεται ἡ ἐπιρροή τῆς έξωστρεφείας, ἥτις, ἵνα μᾶλλον συγκεκριμένως εἴπωμεν, ἐκδηλοῦται διὰ τῆς ὀχλοκρατίας καὶ δημαγωγίας.

Ἄλλ' ἡ ἰσορροπία—ἡ σχετικὴ πάντοτε!—τῶν ψυχικῶν τάσεων εἶναι ἀδύνατον, ὡς διδάσκει ἡ μέχρι τοῦδε ἱστορία, νὰ διαρκέσῃ ἐπ' ἀπειρον. Ὁ ἐν τῇ σχετικῇ ἰσορροπίᾳ ἰσχυρῶς ἡλαττωμένος ἀγὼν τῶν ἐναντίων ῥοπῶν βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον αὐξάνεται· ἢ κατ' ὀλίγον αὐξηθεῖσα καὶ ἰσοδύναμος πρὸς τὴν ἐνδοστρέφειαν γενομένη ἐξωστρέφεια κατὰ κεκτημένην ταχύτητα συνεχίζει τὴν νικηφόρον αὐτῆς πορείαν ἀπωθοῦσα αἰεὶ ἰσχυρότερον εἰς τὸ ἀσυνειδήτην τὴν ἐνδοστρέφειαν. Ἄλλ' ὅταν ποτὲ ἀνέλθῃ εἰς τὴν ὑψίστην ἀκμὴν ἡ ἐξωστρέφεια, θέλει ὑποστῆ τὴν αὐτὴν νικηφόρον ἐκ τοῦ ἀσυνειδήτου ἐπιθεσὶν τῆς καθ' ὑπερβολὴν καταπιεσθείσης ἐνδοστρεφείας, ἣν αὐτὴ πρότερον ὑπέστη ὑπὸ τῆς ἐξωστρεφείας. Ὁ ψυχολογικὸς οὗτος νόμος διέπει πάντα τὰ ἀνθρώπινα, τὰ τε προσωπικὰ καὶ τὰ κοινά. Πρῶτος δὲ εὔρεν αὐτὸν ὁ βαθύνοος Ἡράκλειτος (ἐνδοστρεφῆς!) Τὰ πάντα κατ' αὐτὸν γίνονται κατ' ἐναντιότητα, ἣν ἐκάλει καὶ παλιντροπίαν καὶ ἐναντίαν ῥοπὴν καὶ ἐναντιοτροπήν καὶ ἐναντιοδρομίαν. Ἐν παντὶ συνυπάρχουν ἐναντία· πᾶν δὲ μέλος τῆς ἀντιθέσεως ἐν τέλει μεταπίπτει εἰς τὸ ἕτερον. Τὸ αὐτὸ δὲ περιπου διανόημα ἐπανέλαβεν ὁ Ἐγγελοσ καὶ βαθύτερον ἀναπτύσσει σήμερον ὁ Γιούγκ.

Ἐρχόμεθα νῦν εἰς τὴν ἀκριβεστέραν περιγραφὴν καὶ ἑρμηνείαν τοῦ πνεύματος τοῦ διέποντος τὴν ἐποχὴν μας.

β) Ἡ νοσηρὰ τῆς ἐποχῆς μας ἐξωστρέφεια. Τεκμήρια αὐτῆς.

Εἰς τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς κρατούσης σήμερον καθ' ἅπασαν τὴν πεπολιτισμένην ἀνθρωπότητα θεμελιώδους τάσεως τῆς συνειδήσεως νομίζομεν, ὅτι ἀδιστακτικῶς ὀφείλει νὰ δοθῇ ἡ ἀπόκρισις: «Κρατεῖ ἢ εἰς νοσηρὰν ὑπερβολὴν προαχθεῖσα ἐξωστρέφεια». Αὕτη διέπει νῦν τὸν ἀνθρώπινον βίον, ἡ δὲ πρὸς τὰ ἐνδονστροφὴ ἐμφανίζεται ὡς σπανία ἐξαιρέσις οἰοῦναι τὴν ἀνοχὴν τῆς ἀντιπάλου ἐκλιπαροῦσα Ὀλίγιστοι ζῶσι βίου κυρίως ἐσωτερικόν, τῶν πλείστων ὁ βίος διορίζεται ὑπὸ τοῦ ἐξω κόσμου.

Καί προκόπτουσι κοινωνικῶς καὶ οἰκονομικῶς κατὰ μείστην πλειονότητα οἱ ἐξωστρεφεῖς· οἱ δ' ἐνδοστρεφεῖς μόνον, ὁσάκις ἡ τύχη, αἱ περιστάσεις εὐνοήσουν αὐτούς ἐξαιρετικῶς, οὐχὶ δὲ ἐξ ἰδίας προσαρμοστικῆς ἰκανότητος. Ἄλλ' ἡ ὑπερβολικὴ ἐξάρτησις καὶ ἐκτίμησις ἀπὸ τῶν ἀντικειμένων, δηλ. ἀπὸ τοῦ ἔξω κόσμου, σημαίνει κατ' ἀναπόφευκτον ἀνάγκην τὸν ἐξευτελισμὸν, τὴν ἀφαίρεσιν πάσης σχεδὸν ἀξίας, ἀπὸ τοῦ ὑποκειμένου· τοῦτο δὲ σημαίνει διατάραξιν τῆς ψυχικῆς ἰσορροπίας. Πάσχομεν δὲ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀναλόγως τῶν ἀρχικῶν ψυχικῶν καὶ σωματικῶν καταβολῶν πάντες, καὶ οἱ ἐξωστρεφεῖς καὶ οἱ ἐνδοστρεφεῖς. Ἐκεῖνοι μὲν, διότι καταπιέζουσι ὑπὲρ τὸ δέον τὴν δευτερεύουσαν μὲν παρ' αὐτοῖς, ἀλλ' ὁμως πάντως συνειδητῆς καλλιέργειας χρῆζουσαν, τάσιν, τὴν ἐνδοστρέφειαν, οὗτοι δέ, διότι προσπαθοῦν νὰ ἀντιστρέψουσι τὴν ἑαυτῶν φύσιν ἀνάγοντες εἰς κυρίαν τὴν φύσει παρ' αὐτοῖς ἀσθενεστέραν οὔσαν ἐξωστρέφειαν. Ἄλλ' ἡ ἀντιστροφή αὕτη σημαίνει δεινότεραν ψυχικὴν ταραχὴν ἢ ἡ ὑπέμετρος ἀπώθησις τῆς φύσει ἀσθενεστέρας ψυχικῆς τάσεως. Προσπαθῶν ὁ ἐνδοστρεφῆς νὰ προσαρμοζέται πρὸς τὸ κρατοῦν πνεῦμα, προσπαθῶν νὰ συγχρονίζεταί, διαστρέφει ὁσημέραι τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ ψυχικὴν κατασκευὴν· μετὰ μεγάλης δυσκολίας ἀκολουθῶν τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μας, δεινῶς ἀγωνιζόμενος νὰ στραφῆ πρὸς τὸν ἔξω κόσμον ὑποτιμᾷ ἑαυτὸν σὺν τῷ χρόνῳ προϊόντι ἰσχυρότερον καὶ ἐξαντλεῖται ἔνεκα τῶν ὑπερβολικῶν πρὸς προσαρμογὴν κόπων· καταλαμβάνεται ὑπὸ ἰσχυρῶν συναισθημάτων κατωτερότητος καὶ πιέσεως, μετὰ τῶν ὁποίων συνυπάρχει βαθὺς ἰσχυρὸς ἐγωϊσμὸς. Καὶ συνοδεύονται τὰ συναισθήματα ταῦτα ὑπὸ τῆς πεπλανημένης γνώμης, ὅτι οἱ εὐκολώτερον αὐτοῦ προσαρμοζόμενοι πρὸς τὸ περιβάλλον, πρὸς τὸ κρατοῦν δηλαδὴ ἐξωστρεφεῖς πνεῦμα, δηλαδὴ οἱ φύσει ἐξωστρεφεῖς διάκεινται ἐχθρικῶς καὶ ἐπιδιώκουσι τὴν καταπίεσιν αὐτοῦ. Οὕτω γεννᾶται κατ' ἀνάγκην τὸ συναισθημα τῆς ἀμύνης. Καὶ πάσχομεν ταῦτα οἱ ἐνδοστρεφεῖς σήμερον, ἐπειδὴ ἀγνοοῦν ἑαυτούς καὶ ἐπομένως

οὐδόλως προσπαθοῦν νὰ παραμένουν πιστοὶ εἰς ἑαυτούς, ὁπότε ἀσφαλεστέρα θὰ ἦτο ἡ ψυχικὴ αὐτῶν ὑγεία.

Ἄλλ' ὅσοι (ὀλίγοι) ἐνδοστρεφεῖς τὴν σήμερον παρὰ τὸ δυσμενὲς περιβάλλον κατορθώνουν νὰ διασώζουν τὴν ἑαυτῶν φύσιν, καὶ ψυχικῶς ὑγιέστεροι γίνονται καὶ διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν ἐν τέλει ἐπιβάλλονται καὶ νέας ἱστορικῆς περιόδου αὐτοὶ κυρίως εἰσηγηταὶ γίνονται, ἐὰν ἀρχῆθην αἱ ψυχικαὶ αὐτῶν καταβολαὶ ἔχουν τὴν προσήκουσαν δύναμιν.

Συνοψίζοντες λέγομεν, ὅτι ἡ ἐποχὴ, εἰς τὴν ὁποίαν ζῶμεν, κατέχεται ὑπὸ νοσηροτάτης ἐξωστρεφείας· πάντες δὲ οἱ πεπολιτισμένοι ἄνθρωποι μᾶλλον ἢ ἦττον πάσχομεν τούτου ἕνεκα, καὶ οἱ ἐξωστρεφεῖς καὶ οἱ ἐνδοστρεφεῖς.

Ἄλλ' ὅμως συνυπάρχει καὶ ἡ ἐναντία τάσις· ἡ ἐνδοστρέφεια, ἥτις ἀπὸ τινῶν δεκαετιῶν συνεχῶς ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐπισχύεται, προοικονίζεται νέαν ἱστορικὴν περίοδον.

Τὴν γνώμην ἡμῶν ταύτην θὰ προσπαθήσωμεν νὰ αἰτιολογήσωμεν ἐν τοῖς ἑξῆς. Ἀρχόμεθα δὲ ἀπὸ τῆς ἐκθέσεως τῶν τεκμηρίων τῆς νοσηρῶς τὴν σήμερον κρατούσης ἐξωστρεφείας.

1. Στατιστικαὶ φρενοπαθῶν.

Δυνάμεθα ἴσως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ ἐξωστρεφεῖς εἶναι ἰσάριθμοι πρὸς τοὺς ἐνδοστρεφεῖς, καθὼς οἱ ἄνδρες εἶναι περίπου ἰσάριθμοι πρὸς τὰς γυναῖκας. Ἐπιτρέπεται ἴσως πρὸς τούτοις νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ δύναμις τῶν ἀρχικῶν καταβολῶν καὶ τῆς κληρονομικῆς ἐπιβαρύνσεως εἶναι ἴση εἰς ἀμφοτέρους τοὺς τύπους. Ἐὰν ταῦτα εἶναι ἀληθῆ, ἐν τινι προδήλως ὑπὸ πνεύματος ὑπερβολικῶς ἐξωστρεφοῦς διεπομένη ἱστορικῆ περιόδῳ, ἀνάγκη ἐκ τῶν προτέρων νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι ἡ πλειονότης τῶν φρενοπαθῶν προέρχεται ἐκ τῶν ἐνδοστρεφῶν (σχιζοθύμων)· διότι, ὡς εἶπομεν ἀλλαχοῦ, ἐν τοιαύτῃ ἱστορικῆ περιόδῳ ἰσχυρότερον πάσχουσιν οἱ ἐνδοστρεφεῖς, ἐπειδὴ οὗτοι ἀναγκάζονται νὰ προσαρμόζονται πρὸς ὅλως ἐναντίον περιβάλλον διαστρέφοντες τὴν κυρίαν αὐτῶν ψυχικὴν οὐσίαν.

Ἐν τῇ ἀγωνιώδει δὲ ταύτῃ προσπάθειᾳ πρὸς προσαρμογὴν

οἱ ἀσθενεστέρας τὰς ἀρχικὰς ψυχικὰς καταβολὰς ἔχοντες ἢ ἰσχυράν τινα κληρονομικὴν ἐπιβάρυνσιν ἢ ἀμφότερα, ὑποκύπτουν εὐκολώτερον τῶν ἐξωστρεφῶν εἰς τὰς εἰς τὸν οἰκείον τύπον, τὸν τῶν ἐνδοστρεφῶν (σχιζοθύμων), ἰδιαζούσας ἐκδήλους ψυχικὰς νόσους. Βεβαίως ἐν τοιαύτῃ ἱστορικῇ περιόδῳ πάσχουσι καὶ οἱ ἐξωστρεφεῖς ἐνεκα τῆς ὑπερβολικῆς ἀπώθησεως τῆς ἐν αὐτοῖς ὑπαρχούσης ἐνδοστρεφείας· ἀλλ' ὀλιγώτερον περιπίπτουν οὗτοι εἰς ἐκ δ ἢ λ ο υ ς ψυχικὰς νόσους, ἐπειδὴ αὐταὶ γεννῶνται μόνον, ὡσάκις ἡ ἀπώθησις ἀποβῆ ἰσχυροτάτη· ἐνῶ, τῆς ἀπώθησεως οὔσης ἀσθενεστέρας πως, ἡ ψυχικὴ ταραχὴ ἐκδηλοῦται διὰ συνήθων νευροπαθειῶν καὶ ὑστερικῶν φαινομένων ἐλαφροτέρων.

Εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ Κρέτσημερ παρατιθεμένας στατιστικὰς παρατηροῦμεν, ὅτι οἱ ἐκ τῆς τάξεως τῶν σχιζοθύμων (ἐνδοστρεφῶν) προερχόμενοι φρενοπαθεῖς, δηλαδὴ οἱ σχιζόφρονες, ἀποτελοῦν τὰ 2)3 τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν φρενοπαθῶν· εἰς τὸ 1)3 δὲ μόνον ἀνέρχονται οἱ κυκλικοί. Παρόμοιον δὲ περίπου παρατηροῦμεν εἰς τὰς στατιστικὰς τῶν ἐτῶν 1931, 1932 καὶ 1933, τὰς ὁποίας παρέσχε μοι λίαν φιλοφρόνως ἡ Διεύθυνσις τοῦ Δρομοκαϊτείου θεραπευτηρίου.

Ἐντεῦθεν δυνάμεθα, ὡς νομίζομεν, νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ ἐποχὴ, ἐν ἣ ζῶμεν, κατέχεται ὑπὸ ὑπερβολικῆς ἐξωστρεφείας.

Ἄλλ' ὑπάρχουν, πλὴν τούτου, καὶ ἄλλα πολλὰ τεκμήρια τῆς εἰς νοσηρὰν ὑπερβολὴν ἀνελθούσης ἐξωστρεφείας τῆς ἐποχῆς μας. Ἀναφέρονται δὲ ταῦτα εἰς πάντα τὰ μέρη τοῦ πολιτισμοῦ. Περί τινων δὲ ἐκ τούτων θὰ κάμωμεν ἐν τοῖς ἐξῆς λόγον ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης.

2. Ἡ ἐπιστήμη.

Τεραστία εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἐπὶ μέρους φυσικῶν ἐπιστημῶν, μάλιστα δὲ τῶν πρακτικῶν ἐφαρμογῶν αὐτῶν. Ἀναφέρονται δέ, ὡς γνωστόν, αὐταὶ εἰς τὸν ἐξω κόσμον.

Πολλοὶ εἶναι οἱ ἐξοχοὶ τῶν ἐπιστημῶν τούτων ἐκπρόσωποι,

ἀλλ' ὀλίγιστοι, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν 19ῃν ἑκατονταετηρίδα, οἱ δυνάμενοι νὰ ἐπεξεργάζωνται βαθύτερον τὴν ἐμπειρίαν καὶ νὰ συνδέουν τὰ ἐν τῇ εἰδικῇ ἐπιστῆμῃ αὐτῶν εὐρημένα πρὸς τὰ εὐρήματα ἄλλων εἰδικῶν ἐπιστημῶν. Οὕτω πολλάκις ἐκπλήττει τὸν μὴ ἐντριβῆ περὶ τὴν ψυχολογίαν τῶν ἀνθρωπίνων χαρακτήρων, ὅτι δεινοὶ βιολόγοι, ὅσάκις ἐπιχειροῦν νὰ ἐρμηνεύσουν βαθύτερον τὰ βιολογικὰ φαινόμενα, περιπίπτουν εἰς ἀντιφάσεις, τὰς ὁποίας δύναται νὰ ἀποκαλύψη καλῶς περὶ τὴν τυπικὴν λογικὴν ἡσκημένος μαθητῆς γυμνασίου. Ἐμμένουσιν εἰσέτι ἐν τῇ Δαρβινεῖῳ θεωρίᾳ, καίτοι αὕτη κατὰ τὰ κύρια διδάγματα καὶ δὴ κατὰ τὸ πάντων κυριώτατον, δηλαδὴ τὸ περὶ τῆς μηχανικῆς τῶν ἐνοργάνων ὄντων ἐξελίξεως, ἀποδεικνύεται ἄκυρος διὰ τῆς καλουμένης ἀπαγωγῆς εἰς ἄτοπον. ¹ Ἐνεκα τῆς ὑπερβολικῆς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ἐμπειρίαν στροφῆς γίνεται παρὰ τοῖς βιολόγοις τούτοις ἀσθενεστέρα ἢ ἰκανότης πρὸς βαθυτέραν αὐτῆς ἐπεξεργασίαν.

Ἐσασύτως πλεῖστοι φυσικοὶ, χημικοὶ καὶ μαθηματικοὶ ἀταλαιπώρως ἀνάγουσιν εἰς γενικὰς περὶ πάντων τῶν ἐν τῷ κόσμῳ συμβαινόντων θεωρίας τὰς ἐκ τῆς περιορισμένης αὐτῶν ἐμπειρίας συναγομένης γνώμας.

Τεκμήριον σύγχρονον τῆς ἐπιπολαιότητος, μεθ' ἧς ἐρμηνεύονται τὰ πάντα, εἶναι ἡ εὐρεῖα σημασία, ἣτις ἀποδίδεται, ὄχι μόνον ὑπ' ἐρασιτεχνῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἀξίων πολλοῦ λόγου ἐκπροσώπων εἰδικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν περὶ σχετικότητος καὶ περὶ μεταγεωμετρίας (μὴ εὐκλείδειου γεωμετρίας) θεωρίαν τοῦ Ἀϊνστάϊν. Φυσικοὶ καὶ μαθηματικοὶ ὁμιλοῦν μετὰ θαυμασμοῦ περὶ τῆς μεγάλης φιλοσοφικῆς (!!) σημασίας τῆς θεωρίας τοῦ Ἀϊνστάϊν. Ἄλλ' ἡ θεωρία αὕτη δυνατὸν μὲν νὰ εἶναι με-

1. Ἴδε Σ.Μ.Καλλιάρφα α) Σῶμα καὶ ψυχὴ, ὕλη καὶ πνεῦμα 1930, Ἐκδοτ. Οἶκος Δ. Δημητράκου β) ἐν περιοδικῷ «Κοσμοθεωρίαι», τομ. 1ος σελ. 117, 1931 «Ἡ θεωρία τοῦ ὕλισμου συγκαταρρεῖ μετὰ τῆς Δαρβινεῖου θεωρίας καὶ τῆς τοῦ ψυχολογικοῦ συνειρμοῦ γ) Ἐν περιοδικῷ «Ἐρμῆς» ἔτος 18'. ἀρ. 466.1931 «Ἡ μηχανικὴ θεωρία καὶ ἡ θεωρία τῆς ζωτικῆς ἀρχῆς ἐν τῇ βιολογίᾳ».

γάλη μαθηματική επίνοια, φιλοσοφική όμως σημασίαν οὐδεμίαν, ἀπολύτως οὐδεμίαν, ἔχει· οὐδόλως δηλαδή συντελεῖ ἢ θεωρία αὕτη εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς λύσεως τῶν προβλημάτων περὶ τοῦ ἀληθοῦς, περὶ τοῦ ἀγαθοῦ, περὶ τοῦ καλοῦ καὶ περὶ τοῦ ὄντως ὄντος. Ἀκολουθοῦντες δὲ τοὺς κατὰ τὸ φαινόμενον ἐγκυρότερον λαλοῦντας εἰδικούς τούτους ἐπιστήμονας, ἔτι ἐπιπολαιότερον, ἐκ νοσηρᾶς ἐξωστρεφείας τοῦ πνεύματος ὠθούμενοι, ἄλλων ἐπιστημῶν θεράποντες, ἐλάχιστα περὶ τῆς θεωρίας ταύτης γινώσκοντες, ἐπαναλαμβάνουν τὰ αὐτά. Καὶ πρακτικοὶ δὲ πολιτικοὶ οὐδὲν περὶ αὐτῆς ἀκριβὲς γινώσκοντες, ὁμως νομίζουν, ὅτι ἐν αὐτῇ εὑρον τὴν θεωρητικὴν αἰτιολογίαν τῶν πολιτικῶν ἀπρεπειῶν αὐτῶν· «ἀφοῦ τὰ φυσικὰ γεγονότα εἶναι σχετικὰ, ἀφοῦ ἡ σχετικότης κρατεῖ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ μαθηματικά, πόσον μᾶλλον εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον, καὶ δὴ εἰς τὴν πολιτικὴν» λέγουσιν. Τὰ πάντα ἄρα εἶναι σχετικὰ· ὅθεν οὐδεὶς λόγος εἶναι δυνατὸν νὰ γίνεταί περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας κ.τ.τ. Ἄλλ' ὡς εἶπομεν, τοιαύτην τινὰ σημασίαν δὲν ἔχει ἡ θεωρία αὕτη¹. Μόνον καθ' ὑπερβολὴν πρὸς τὸν ἔξω κόσμον ἐστραμμένη διανόησις, ἐπομένως ἐπιπολαία, οὐχὶ βαθεῖα, καὶ ἀνίκανος τούτου ἕνεκα νὰ ἐπεξεργάζεται βαθύτερον τὴν ἐμπειρίαν καὶ νὰ ἐξευρίσκη τὴν πρὸς ἀλληλα βαθυτέραν σχέσιν τῶν φαινομένων καὶ νὰ συνδέῃ καὶ μετὰ τῶν ὑποκειμενικῶν πάσης ὀρθῆς διανοήσεως στοιχείων, δύναται νὰ διδάσκη τοιαῦτα διδάγματα.

Ὑπὸ τῆς αὐτῆς ὑπερβολικῆς ἐξωστρεφείας κατείχετο μέχρι ἐσχάτων μὲν ἐξ ὀλοκλήρου, καὶ σήμερον δὲ κατὰ μέγα μέρος καὶ ἡ Ψυχολογία. Μέθοδος μὲν αὐτῆς ἀνεγνωρίζετο μόνον ἡ ἑτεροπαρατηρησιὰ καὶ δὴ τὸ πείραμα, νόμοι δὲ ἐρμηνεύοντες τὴν ἀκολουθίαν τῶν ψυχικῶν γεγονότων, οἱ καλούμενοι νόμοι τοῦ

1. Ἰδὲ α) Hans Driesch, *Relativitätstheorie und Weltanschauung* 1930, ἰδίᾳ σελ. 21 καὶ ἐξῆς. β) J. Volkelt, *Phänomenologie und Metaphysik der Zeit*, 1925, ἰδίᾳ σελ. 64-74, 85, 136, 150 καὶ ἄλλαχοῦ. Παρὰ Driesch ἀνευρίσκει τις καὶ τὴν σπουδαιότεραν βιβλιογραφίαν.

συνειρμού. Ἄλλ' οὗτοι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ φέρουν κἀν τὸ ὄνομα «νόμος», οὐδὲν δὲ ἐρμηνεύουσιν, ὡς οὐδὲν ἐρμηνεύει καὶ ὁ καλούμενος ψυχοφυσικὸς παραλληλισμὸς ¹. Ὡσαύτως δὲ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δύναται νὰ θεωρῆται κυρία μέθοδος τῆς ψυχολογίας ἡ ἑτεροπαρατηρησιὰ· διότι αὕτη κατ' ἀνάγκην στηρίζεται ἐπὶ τῆς αὐτοπαρατηρησιᾶς, ἥτις εἶναι ἡ κυρία μέθοδος πάσης γνησίως ψυχολογίας, ἀφ' ἧς ἀφορμώμενός τις δύναται κατ' ἀναλογίαν νὰ ἐρμηνεύῃ τὰ παρ' ἄλλοις παρατηρούμενα. Ἄλλ' ἡ ὑπερβολικὴ τῆς συνειδήσεως στροφὴ πρὸς τὸν ἔξω κόσμον ἤγαγεν εἰς τὰς ἀτόπους περὶ τῆς μοναδικῆς ἀξίας τῆς ἑτεροπαρατηρησιᾶς δοξασίας.

Ἄλλ' ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ ἐπιστήμῃ ἐκδηλοῦται τόσον λαμπρῶς ἡ ὑπερβολικὴ ἐξωστρέφεια τῆς ἐποχῆς μας, ὅσον ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, ἥτις εἶναι τὸ κατ' ἐξοχήν ἐπιστημονικὸν δημιούργημα ἰσχυρᾶς ἐνδοστρεφείας. Τῆς καταφρονήσεως τῆς φιλοσοφίας χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ ὑπὸ τοῦ Driesch ἐν τῇ αὐτοβιογραφίᾳ του (Selbstdarstellung σελ. 3) λεγόμενα. Καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῶν πανεπιστημιακῶν αὐτοῦ σπουδῶν, 1886—1889, ἐν τοῖς Πανεπιστημίοις τῆς Ἰένης, Μονάχου καὶ Φρειβούργης μόνον ἐν φιλοσοφικὸν μάθημα περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, διδασκόμενον ὑπὸ τοῦ Riehl ἐπὶ ἐν ἐξάμηνον μίαν καθ' ἑβδομάδα ὥραν, ἤκουσε· διότι εἰς νεαροὺς φυσιοδίφας ἐθεωρεῖτο ἀνάρμοστον νὰ παρακολουθοῦν φιλοσοφικὰ μαθήματα. Λαμπρῶς δ' ὡσαύτως εἰκονίζει τὴν καταπίεσιν ταύτην τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως ὁ I. Volkelt λέγων τὰ ἑξῆς: «Ἀναγινώσκων τις νεώτερα φιλοσοφικὰ συγγράμματα οὐχὶ σπανίως καταλείπεται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐν πλήρει ἀσαφείᾳ περὶ τοῦ ποιοῦ τῆς πραγματικότητος, τὴν ὁποίαν οὗτος διὰ τῶν ζητήσεων καὶ τῶν πορισμάτων αὐτοῦ ὑπο-

1. Περὶ τούτων ἴδε α) Driesch—Καλλιὰφα «Θεμελιώδη προβλήματα τῆς ψυχολογίας» σελ. 54 καὶ ἑξῆς καὶ σελ. 105 καὶ ἑξῆς β) Καλλιὰφα, «Σῶμα καὶ ψυχὴ, ὕλη καὶ πνεῦμα» καὶ γ) Ἐν περιοδικῷ «Κοσμοθερίᾳ» τόμ. 1ος, 1931 σελ. 117.

λαμβάνει ὑπάρχουσαν». Ἐπαινῶν δὲ τὸν Ντρίς, ὅτι οὗτος οὐδέποτε γεννᾷ παρὰ τῷ ἀναγινώσκοντι αὐτὸν τὴν ἀμφιβολίαν, ποία τις εἶναι ἡ πραγματικότης, εἰς ἣν ἀναφέρονται τὰ διδάγματα αὐτοῦ, καὶ ὅτι καὶ ἐν τῇ μεταφυσικῇ αὐτοῦ οὐδαμοῦ δεικνύει τὴν ἀδυναμίαν νὰ περικαλύπτῃ καὶ νὰ συσκοτίζη τὴν γνώμην του, ἀλλὰ σαφῆ παρέχει θεωρίαν περὶ τοῦ ὄντως ὄντος, ῥητῶς μέμφεται τὴν πολλάκις κωμικὴν δειλίαν καὶ ἀγῶνίαν, ὑφ' ἧς κατέχονται ἄλλοι φιλόσοφοι, ὡσάκις λέγουσι περὶ τοῦ ἐπέκεινθ' αὐτοῦ ὑποκειμένου ὑπάρχοντος. ¹

Περὶ τὸ τέλος δὲ τῆς 19ης ἐκ. ἐν Γερμανίᾳ μόνου ὁ Ed. von Hartmann ἐδίδασκε σαφῶς καὶ ἀπροκαλύπτως τὴν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ θεωρίαν· μόνος οὗτος ἐνέμενε πιστὸς εἰς ἑαυτὸν καὶ διὰ τοῦτο εὐλόγως ὑπὲρ πάντα ἄλλον σύγχρονον αὐτοῦ φιλόσοφον τιμᾶται νῦν διὰ τὰ ὁσημέραι ὑπὸ πλειόνων ἀναγνωριζόμενα ὑγιᾶ αὐτοῦ φιλοσοφικὰ διδάγματα.

Ὅθεν πᾶσαι αἱ θεμελιώδεις ² ἐμπειρικαὶ ἐπιστῆμαι καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ φιλοσοφία, ὡς πρὸ ὀλίγου καὶ νῦν ἐτι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἔχουσι, μαρτυροῦσι περὶ τοῦ εἰς νοσηρὰν ὑπερβολὴν ἀναπτυχθέντος ἔξωστρεφοῦς πνεύματος τῆς ἐποχῆς μας.

Ἄλλ' ἵνα καὶ ἕτερόν τι λίαν χαρακτηριστικὸν τεκμήριον τῆς

1. J. Volkelt, Einige Gedanken über die Art, wie Hans Driesch philosophiert, 1927, σελ. 3-4.

2. Θεμελιώδεις ἐμπειρικαὶ ἐπιστῆμαι εἶναι ἡ φυσικὴ καὶ ἡ χημεία ὁμοῦ λαμβανόμεναι, ἡ βιολογία καὶ ἡ ψυχολογία. Καλοῦνται δὲ οὕτω διότι ἐκάστη αὐτῶν ἀσχολεῖται περὶ τι ὅλως αὐτῇ μόνῃ ἰδιάζον οὐσιώδες καὶ ἐπομένως παρέχει διδάγματα ὑπ' οὐδεμιᾶς ἄλλης παρεχόμενα. Καὶ ἀσχολεῖται ἡ μὲν φυσικὴ καὶ χημεία μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ὕλης, ἡ βιολογία πρὸς αὐτῇ μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀύλου οὐσίας (ἐντελεχείας) καὶ ἡ ψυχολογία μὲ τὴν τῆς ψυχῆς. Αὐτοτελής δὲ εἶναι ἡ μαθηματικὴ, ἡ ἐπιστῆμη τῶν ποσοτικῶν σχέσεων. Πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἐπιστῆμαι εἶναι παράγωγοι, ἐξηρημέναι ἀπὸ τινος ἢ ἀπὸ τινων τῶν θεμελιωδῶν. Ἐκ τῆς ψυχολογίας παράγονται, ἐφαρμογαὶ αὐτῆς εἶναι, πᾶσαι αἱ πνευματικαὶ (ἢ ἱστορικαὶ) καλούμεναι ἐπιστῆμαι. Ἐκ δὲ τῆς φυσικῆς, χημείας καὶ βιολογίας πᾶσαι αἱ καλούμεναι θετικαί. Ἡ φιλοσοφία ἀφορμᾶται ἀπὸ τῶν γενικωτέρων διδασμάτων τῶν θεμελιωδῶν ἐπιστημῶν πασῶν.

ἐν τῇ ἐπιστήμῃ κρατούσης ὑπερβολικῆς ἐξωστρεφείας προσαγάγωμεν, θὰ εἴπωμεν τινα καὶ περὶ τῆς εἰδικῆς ἐκείνης ἐπιστήμης, περὶ τῆς ὁποίας δυνατόν νὰ εἰκάζη τις ἐκ τῶν προτέρων, ὅτι διάκειται ἐχθρικώτατα πρὸς πᾶσαν ὑπερβολὴν τῆς ἐξωστρεφείας θὰ εἴπωμεν δηλαδὴ περὶ τῆς καλουμένης θεολογίας.

Ἡ θεολογία, ὡς νῦν κατὰ κανόνα νοεῖται κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς θεολογίας τῶν διαμαρτυρομένων, εἶναι εἶδος ἱστορικῆς ἅμα καὶ φιλολογικῆς ἐπιστήμης. Τοιαύτη δὲ γενομένη συνετέλεσε καὶ συντελεῖ ἴσως ὄχι ὀλιγώτερον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, καθόσον αὐταὶ διέπονται ὑπὸ τοῦ ὑλόφρονος (ἐξωστρεφούς) πνεύματος τῆς ἐποχῆς μας, εἰς τὴν κατάπτωσιν τῆς θρησκείας ἐν γένει, τοῦ βαθυτάτου πάντων τῶν δημιουργημάτων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ἀκολουθοῦσα τὸ γενικὸν ἐξωστρεφὲς πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μας ἡ φιλολογικῶς ἐρευνῶσα θεολογικὴ ἐπιστήμη συντρίβει ὄχι μόνον τὴν ἀσθενεστέραν ἐνδοστρέφειαν τῶν φύσει ἐξωστρεφῶν ἐκπροσώπων αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ συγκλονίζει ἐκ θεμελίων τὴν φύσει κρατοῦσαν πρὸς τὰ ἔνδον στροφὴν τῶν ἐνδοστρεφῶν.

Ὀλίγιστοι εἶναι τὴν σήμερον οἱ περὶ τὴν θεολογικὴν ταύτην ἐπιστήμην ἀσχολούμενοι, οἵτινες ἀσθενεῖς μόνον ἀμφιβολίας περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν θείων πραγμάτων ἔχουσι· οὗτοι δὲ εἶναι πιθανῶς οἱ προδῆλως καὶ ἀναντιρρήτως ἐνδοστρεφεῖς, οἱ οὕτως ἰσχυρὰν τὴν ἐνδοστρέφειαν ἔχοντες, ὥστε νὰ δύνανται νὰ παραμένουν παρὰ τὰς ἀναφαινομένας πολλὰς ἀμφιβολίας πιστότεροι εἰς ἑαυτούς.¹

1. Ἡ λέξις Θεολογία σημαίνει κυρίως τὴν περὶ Θεοῦ διδασκαλίαν, ἢ μὲ ἀλλὰς λέξεις τὴν ἐρευναν περὶ τοῦ κύρους τῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ. Οὕτω νοουμένη ἡ Θεολογία εἶναι μέρος, καὶ δὴ τὸ πάντων σπουδαιότερον, τῆς ἐπιστημονικῆς μεταφυσικῆς, ἣτις ἀφορμᾶται, ἐφόσον θέλει νὰ καλῆται ἐπιστήμη, ἀπὸ τῶν γενικωτέρων διδαγμάτων τῶν θεμελιωδῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν. Κατὰ ταῦτα ἡ συνήθως καλουμένη ἐπιστημονικὴ Θεολογία μόνον ἔμμεσον σχῆσιν καὶ ἔμμεσον συμβολὴν δύναται νὰ παράσχη εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς ὑπάρξεως Θεοῦ καὶ τῶν συνα-

Λαμπρῶς δ' ὡσαύτως καταδεικνύται ἡ ἐπήρεια τῆς γενικῆς νοσηρᾶς ἡμῶν ἐξωστρεφείας καὶ ἐν τῷ τρόπῳ, καθ' ὃν διδάσκεται συνήθως εἰς τὰ σχολεῖα καὶ εἰς τοὺς ναοὺς τὸ μάθημα τῶν θρησκευτικῶν. Ἐάν τις ἐνθυμηθῇ τὰ περὶ τοῦ ἐνορατικοῦ τύπου λεχθέντα ὑπὸ τοῦ Γιούγκ, ἀδιστακτῶς θὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι κατὰ κανόνα ὁ τρόπος, καθ' ὃν διδασκονται τὰ θρησκευτικὰ μαθήματα, εἶναι προσφορώτατος εἰς τὴν ἐκρίζωσιν τοῦ γνησίου θρησκευτικοῦ συναισθήματος ἀπὸ τὰς ψυχὰς πρὸ πάντων τῶν ἀγχίνουστέρων νέων ¹. Καὶ μαρτυρεῖ λαμπρῶς ὁ τρόπος οὗτος τῆς διδασκαλίας, ὅτι οἱ διδάσκοντες αὐτοὶ πολλάκις δὲν πιστεύουν εἰς ὅσα διδάσκουν.

Ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἐπιστήμῃ κρατούσης ὑπερβολικῆς ἐξωστρεφείας.

Νῦν προβαίνομεν εἰς τὴν κατάδειξιν τοῦ αὐτοῦ νοσηροῦ ἐξωστρεφοῦς πνεύματος καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ τέχνῃ.

3. Ἡ τέχνη.

Λαμπρότερον ἢ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἐξεδηλώθη ἡ ὑπερβολικὴ τῆς ἐποχῆς μας ἐξωστρέφεια ἐν τῇ τέχνῃ καὶ δὴ ἐν τῇ ζωγραφικῇ καὶ τῇ ποιήσει.

1. Ἡ ζωγραφικὴ.

Ἐάν ἐπισκεφθῇ τις οἴανδήποτε ἔκθεσιν ἔργων ζωγραφικῆς, ἐκπλήττεται διὰ τὸ μέγα πλῆθος αὐτῶν, ἐκπονηθέντων συνήθως

φῶν πρὸς αὐτό. Ἐάν δηλαδὴ ἡ συνήθως καλουμένη ἐπιστήμη τῆς Θεολογίας ἀφορμᾶται ἀπὸ τῆς ψυχολογίας, ὅποτε δύναται νὰ ἀποβῇ γνησία ἐπιστήμη, εἶναι δυνατόν καὶ αὐτὴ νὰ συντελῇ εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς ψυχολογίας καὶ οὕτω δι' αὐτῆς νὰ συντελῇ καὶ εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστημονικῆς μεταφυσικῆς, δηλαδὴ τῆς ἐπιστημονικῆς Θεολογίας ἐν τῇ κυρίᾳ τῆς λέξεως σημασίᾳ.

1. Περὶ τῆς διδασκαλίας τῶν θρησκευτικῶν ἴδε Σ. Μ. Καλλιάρᾳ, α) Ἡ θρησκεία καὶ ἡ διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν ἐν τῇ δημοτικῇ καὶ μέσῃ ἐκπαιδεύσει» 1930, Ἐκδ. Οἶκος Δημητράκου καὶ β) Ἐκκλησιαστικὸν βῆμα ἔτος Α, ἀριθμ. 9. 9, 1934.